

УДК 274

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-2-2>**Роман ОРЛОВСЬКИЙ,***orcid.org/0000-0002-6924-3866**аспірант кафедри філософії та культурного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»
(Острог, Рівненська область, Україна) orv1979@gmail.com*

«ФОТО-ДРАМА СОТВОРЕННЯ» ЧАРЛЬЗА ТЕЙЗА РАССЕЛА ЯК ВЕЛИКИЙ КІНЕМАТОГРАФІЧНИЙ ТВІР ТОВАРИСТВА ВАРТОВОЇ БАШТИ

У статті розкрито історію появи «Фото-драми сотворення» кінематографічного твору, який був розроблений Товариством Вартової Башти на початку ХХ століття. Було визначено, що поява ідеї цього фільму з'явилася у Чарльза Тейза Рассела, першого президента Товариства, та його однодумців, як результат пошуку інноваційних методів розповсюдження своїх релігійних переконань. Визначено, що процес підготовки «Фото-драми», який розпочався у 1912 р. був досить трудомістким. Показ слайдів та кінокадрів у фільмі супроводжувався промовами Чарльза Рассела та класичними музичними творами. У зйомках приймали участь не тільки люди, а також тварини. У розробці зображень для скляних слайдів були зокрема використані відомі картини з біблійним сюжетом. Фільм містив опис історії людства, ґрунтуючись на біблійній розповіді, від створення світу до закінчення Тисячолітнього царства Ісуса Христа. Встановлено, що сценарій тривалістю вісім годин був поділений на чотири частини. Підмічено, що «Фото-драма сотворення» увійшла в історію кінематографу як перший великий фільм, в якому було поєднано рухоме зображення та синхронне озвучення. Прем'єра фільму відбулася на початку 1914 р. у Нью Йорку і згодом була продемонстрована мільйонам глядачів не тільки в США, але також у країнах Європи та в Австралії. Відвідувачі сеансів показу належали різних прошиарків населення, серед яких були і служителі різних деномінацій. «Фото-драма» отримала чимало позитивних відгуків, і була відзначена її освітня та естетична цінність. Констатовано, що оскільки «Фото-драма» могла показана тільки у великих містах, то користування її спрощеною версією «Драмою Еврика» було доступним для мешканців віддалених міст та сільської місцевості. Вона була більш компактною та простішою в пересуванні і не потребувала оренди великих приміщень.

Ключові слова: *Чарльз Тейз Рассел, слайди, Свідки Єгови, Драма Еврика, Міжнародні Дослідники Біблії.*

Roman ORLOVSKYI,*orcid.org/0000-0002-6924-3866**Postgraduate student at the Department of Philosophy and Cultural Management
National University "Ostroh Academy"
(Ostroh, Rivne region, Ukraine) orv1979@gmail.com*

THE PHOTO-DRAMA OF CREATION BY CHARLES TAUSE RUSSELL AS A MAJOR CINEMA WORK OF THE WATCHTOWER SOCIETY

The article reveals the history of the creation of the "Photo-drama of creation" of the cinematographic work, which was developed by the Watchtower Society at the beginning of the 20th century. It was determined that the idea for this film came from Charles Taze Russell, the first president of the Society, and his associates, as a result of the search for innovative methods of spreading their religious beliefs. It is determined that the process of preparing the "Photo-Drama", which began in 1912, was quite laborious. The slide show and film stills in the film were accompanied by speeches by Charles Russell and classical music. The shooting involved not only people, but also animals. In the development of images for glass slides, famous paintings with a biblical plot were used in particular. The film contained a description of the history of mankind, based on the biblical story, from the creation of the world to the end of the Millennial Kingdom of Jesus Christ. It was established that the eight-hour scenario was divided into four parts. It is noted that the "Photo-Drama of Creation" entered the history of cinema as the first big film in which a moving image and synchronous sound were combined. The film premiered in early 1914 in New York and was subsequently shown to millions of viewers not only in the United States, but also in Europe and Australia. Visitors to the screening sessions belonged to different segments of the population, among which were ministers of different denominations. The photo-drama received a lot of positive reviews, and was noted for its educational and aesthetic value. It turned out that since "Photo-Drama" could only be shown in large cities, the use of its simplified version of "Eureka-Drama" was available to residents of remote cities and rural areas. It was more compact and easier to move around and did not need to rent large premises.

Key words: *Charles Taze Russell, slides, Jehovah's Witnesses, Eureka Drama, International Bible Students.*

Постановка проблеми. Чарльз Тейз Рассел (1952–1916) – засновник релігійного руху Міжнародні дослідники Біблії, від якого беруть початок багатомільйонна релігійна організація Свідків Єгови та нечисленні групи Дослідників Біблії. Також Чарльз Рассел був засновником та першим президентом Товариства Вартової Башти у період 1884–1916 рр., яке на сьогоднішній день поширює свої публікації багатомільйонними тиражами. Поряд з цим він також зробив значний внесок в історію світового кінематографу. У січні 1914 року у Нью-Йорку відбулась прем'єра релігійної постановки під назвою «Фото-драма сотворення». Автором задуму був Рассел, а показ відбувся під егідою Товариства Вартової башти Біблій та трактатів. Фахівець з історії кіно та кінокритик Тім Діркс (Tim Dirks) зазначив, що «Фото-драма сотворення» увійшла в історію світового кінематографу, як перший в історії «перший великий сценарій, який включав синхронізований звук (записане мовлення) з рухомою плівкою і кольоровими слайдами» (Timeline of Greatest Film). З огляду на це виникає потреба висвітлити історію появи цього релігійного кінофільму.

Метою статті є висвітлення історії появи та змісту «Фото-драми сотворення» як великого кінематографічного твору Товариства Вартової Башти. Для виконання зазначеної мети у роботі заплановано виконання наступних завдань: 1) висвітлити історію появи, технічні характеристики та зміст «Фото-драми»; 2) охарактеризувати скорочену версію фільму – «Драму Еврика»; 3) простежити територію розповсюдження і демонстрування «Фото-драми»; 4) описати відгуки глядачів від перегляду фільму.

Аналіз публікацій за темою дослідження. Дослідження, в яких розглядається процес створення та показу «Фото-драми» можна поділити на конфесійні та наукові.

Серед конфесійних праць можна виокремити опубліковані матеріали Свідків Єгови та Дослідників Біблії, які вважають Чарльза Рассела та започаткований ним релігійний рух початком розвитку своїх деномінацій. Публікації обидвох напрямків містять досить детальний опис історії створення «Фото-драми», її зміст та технічні особливості. При цьому можна помітити різні цілі, яким слідує публікації кожної релігійної групи. Наприклад, Свідки Єгови роблять наголос на тому, що Товариство Вартової Башти використовувало передові методи у поширенні своїх поглядів ще в ранній період своєї історії (Християнська віра, 1998; Боже Царство править, 2014). На відміну від них спільноти Дослідників Біблії,

зокрема через праці В. Вісдома (Wisdom, 1923) та Редекера Ф. (Redeker, 2006), при описанні цього фільму, прагнуть показати талант та велич її автора – Чарльза Тейза Рассела. Варто відмітити певну недостовірність у поданні інформації виявлену під час огляду цих публікацій. В україномовній версії щорічника Свідків Єгови за 2014 рік опис характеристик серій «Х» та «У» спрощеної версії «Фото-драми» під назвою «Драма Еврика» поміняні місцями порівняно з англійським першоджерелом цього щорічника (Щорічник Свідків, 2014: 172; 2014 Yearbook, 2014: 172).

До наукових праць, які торкаються створення та поширення «Фото-драми», належать ті, які присвячені біографії Чарльза Рассела, наприклад праця Ф. Зідека (Zydek, 2009). Також дослідження іспанського науковця М. Плаза-Навас подає детальний опис кожної частини «Фото-драми». (Plaza-Navas, 2016). Дослідження С. Блот-Велленса та Р. Нельсона розглядають цей релігійний кінофільм, як частину історії світового кінематографу (Blot-Wellens, 2017; Nelson, 1992).

На сьогоднішній день у вітчизняній релігієзнавчій науці немає ґрунтовних праць, присвячених опису появи цього кінематографічного твору, що обумовлює актуальність цього дослідження.

Виклад основного матеріалу. Чарльз Тейз Рассел впродовж кількох десятиліть своєї діяльності на посаді президента Товариства Вартової Башти постійно шукав ефективних методів поширення вістки, яку вважав життєвоважливою. Це був період бурхливого розвитку науково-технічного прогресу, з'являлися нові технічні винаходи, які активно впроваджувалися в життя суспільства. Так, у 1890-х роках стало поширюватись німе кіно. А вже у 1903 році в одній з християнських церков Нью-Йорка відбувся показ релігійного фільму. Спостерігаючи за цим, Чарльз Рассел у 1912 році почав підготовку до масштабного кінопроєкту «Фото-драма сотворення». Олександр Макміллан співпрацівник Чарльза Рассела стверджував, що ідея «Фото-драми» виникла внаслідок дискусій щодо методів звернення проповіді для всіх народів. (Християнська віра, 1998: 12). Також ще один з товаришів першого президента Товариства Вартової Башти стверджував, що використання такого новітнього засобу у передачі інформації «викличе інтерес до Біблії в тисяч людей, як ніщо інше, що було зроблено заради поширення релігійних ідей у минулому» (100 років біблійному фільму, 2014: 30–31).

Під час проведення серії конгресів Міжнародних Дослідників Біблії у червні 1913 року у штаті Арканзас, було прийнято наступне рішення:

«настав час застосування рухомих картинок з метою поширення біблійних істин». Хоча цей засіб вважався новітнім, однак, у цьому рішенні було підмічено, що його принципи були закладені ще у земному служінні Ісуса Христа. Було заявлено, що метод використання словесних образів прослідковується у Євангельських притчах та у символах книги Об'явлення. Тому було вирішено, що не можна нехтувати таким важливим засобом досягнення сердець та розуму людей. На цих зустрічах Чарльз Рассел пояснив присутнім, що певний час працював над планом майбутньої «Фото-драми», і вже були майже готові сотні «красивих картинок». В якості приміщення для постійного показу «Євангелія в картинках», як також називали «Фото-драму» була вибрана будівля Театру на West Sixty-third Street в районі Бродвею у Нью-Йорку. Дослідники Біблії називали цю будівлю «Храм». Рассел висловив думку, що використання цього Храму для показу «Фото-драми» тричі на день, сім днів на тиждень було б кориснішим, аніж послугуватись ним тільки раз у тиждень для недільної проповіді (Pertle Springs, 1913).

Одним з важливих спонукань створення цього фільму був 1914 рік. Ця дата займала важливу місце у пророчих очікуваннях Міжнародних дослідників Біблії як час встановлення панування Божого царства на землі. (Християнська віра, 1998: 12). Служіння посвячення «Храму» відбулося 7 грудня 1913 року, де головною була промова Чарльза Рассела. Прем'єра показу «Фото-драми» у цьому Храмі відбулася 11 січня 1914 року. Американська щоденна газета «Нью Йорк Таймс» повідомляла, що прем'єру фільму відвідало 5 тисяч осіб (Gospel by Film Drama, 1914; Dedication of "The Temple", 1913; Timeline of Greatest Film)

«Фото-драма сотворення» стала постановкою, яка була «новаторською з технічного погляду». Варто зазначити, що ця подія сталося задовго до того як використання кінематографу набуло значного комерційного успіху. Фільм, тривалістю вісім годин був поділений на чотири двогодинні частини та містила 96 записаних короткотривалих промов з голосом Чарльза Рассела. Перша частина «Фото-драми» описує період від оповіді про створення землі до всесвітнього потопу та часів Авраама. Друга – сягає часу визволення Ізраїльського народу з Єгипту, подорожі народу пустелею – до епохи царів і часів пророка Єлісея. Третя частина бере початок з часів пророка Даниїла до народження та земного життя Ісуса Христа, його смерті та воскресіння. Четверта – починається від дня сходження Святого Духа на апостолів і описує історію християнської церкви впродовж 19 сто-

літь аж і сягає закінчення Тисячолітнього царства Христа (The Photo-Drama, 1914: 105–106).

Багато сцен супроводжувалися класичною музикою. Музичні твори та промови Рассела були записані на патефонних платівках. Відтворення записаного голосу та музики відбувалися через фонографи, що давало ефект синхронізації звуку з кольоровими слайдами та сценічними постановками різних біблійних історій. Здебільшого кіноплівка та скляні слайди для «Фото-драми» були придбані у комерційних кіностудій. Над створенням відповідних зображень працювали професійні художники з Філадельфії, Нью-Йорку, Парижу і Лондона. Основою деяких слайдів стали відомі художні картини з біблійним сюжетом. Також були розроблені нові ескізи та малюнки (100 років біблійному фільму, 2014: 31; Боже Царство править, 2014: 71; Технічний шедевр, 2001: 8–9).

Серед рідкісних зображень на слайдах були картини, оригінал яких вже був втрачений. Так наприклад оригінал картини, панорами із зображенням цирку римського імператора Нерона, вже на той момент був знищений пожежею. Оригінал цієї картини був тоді оцінений у 250 тисяч доларів. Було висловлене припущення, що Товариство Вартової Башти на даний час володіє єдиною у світі репродукцією цієї панорами (The Photo-Drama, 1914). У відтворенні сцен з біблійних історій «Фото-драми» приймали участь сотні людей і навіть тварини. Так, для відтворення подій часів Ноя були залучені мешканці одного великого зоопарку (Боже Царство править, 2014: 70–71).

Серед найцікавіших елементів фільму можна виокремити зняті на кіноплівку за допомогою ефекту сповільненої зйомки процеси розпускання квітки та вилуплення курчати (100-річчя кіно, 1996: 21). Джордж Табак, власник одного з комплектів «Фото-драми» зі штату Іллінойс, згодом охарактеризував її наступним чином: «На той час не було нічого, що могло з нею зрівнятися... більша частина Фото-драми виглядала як гравюри з вражаюче тонким опрацюванням деталей» (Nelson, 1992). З огляду на увесь процес підготовки, можна зробити висновок, що він був досить трудомістким (Рис. 1).

Всього було виготовлено 20 комплектів цього фільму. Кожний з них складався з десятків рулонів кіноплівки, звукозаписів та сотень слайдів. А оскільки кожен комплект був поділений на чотири частини, це давало змогу показувати фільм у 80-ти містах щодня. До липня 1914 року показ «Фото-драми» відбувся у Великобританії, зокрема в Лондоні та Глазго. У вересні її фільм демонструвався у Данії, Німеччині, Фінляндії, Швейцарії та

Швеції. А в жовтні 1914 року прем'єра фільму відбулася у південній півкулі – Австралії та Новій Зеландії. Станом на кінець 1914 року «Фото-драму» подивилися в Північній Америці, Європі та Австралії понад 9 мільйонів осіб (Щорічник Свідків, 2014: 172; Технічний шедевр, 2001: 8–9).

Чарльз Рассел з односторонніми усвідомили перевагу оренди приміщення театрів для показу Фото-драми, а не церковних будівель. Аргументи на користь такої думки були наступними: католики не забажають прийти у протестантські церкви, а протестанти – у католицькі, а євреї ж – ні туди, ані туди. При цьому перші екранізації фільму засвідчили, що цей твір викликає інтерес в усіх верствах суспільства (Creation Photo-Drama, 1914).

Через 8 місяців після прем'єри «Фото-драми», у серпні 1914 р. Товариство Вартової Башти зробило спрощену версію цього фільму під назвою «Драма Еврика». В той час як показ повноцінної «Фото-драми» відбувався у великих містах, більш компактна для пересування «Драма Еврика» могла бути продемонстрована мешканцям сільської місцевості та маленьких міст. Вона складалася з патефону та валізи для патефонних пластинок. Особливістю «Драми Еврика» була відсутність кінокадрів, рухомих зображень порівняно з повноцінною версією фільму (Технічний шедевр, 2001: 9).

Спрощена версія була представлена у трьох варіантах. 1) «Драма Еврика Х» містила тільки звукозапис промов Чарльза Рассела та музичних творів; 2) «Драма Еврика У» поряд з звукозаписом

промов та музичних творів включала також кольорові слайди; 3) «Драма Еврика для сім'ї» – як і варіант «Х» мала в собі лише звукозапис промов та хвалебних пісень. Сімейний варіант був призначений для домашнього використання. Загалом увесь комплект для сім'ї містив 20 коротких аудіолекцій з сценарію Фонограми та чотири гімни прославлення (Драма Еврика, 2014: 31).

Ті, хто отримав один з варіантів «Драми Еврика», додатково через Товариство мали можливість придбати недорогий патефон та проектор (у випадку з «Драмою Еврика У»). Аудіо програму «Драма Еврика Х» можна було слухати у будь-який час. Проектор для варіанту «У» можна було використовувати і за відсутності електрики, тільки за допомогою карбідної лампи, що у ті роки було дуже зручно в сільській місцевості. (Драма Еврика, 2014: 31; The Eureka Drama Outfits, 1914).

Оскільки для показу «Драми Еврика» не потрібно було наймати великих театральних будівель, Дослідники Біблії знаходили можливість використовувати приміщення за які не обов'язково було платити оренду, а саме: класні кімнати, приміщення судових засідань, зали залізничних станцій (Eureka Drama a Success, 1915). Наведемо приклад демонстрування «Драми Еврика» у сільській місцевості: «Фермери споруджували у своїх садах невеличкі стадіони і розставляли багато лавок, на яких сиділи люди та насолоджувалися програмою». Того дня «Драму Еврика» показували на подвір'ї, а екраном слугувала стіна комори завішена білим простиралом

Рис. 1. «Фото-драма сотворення»: афіша та слайди. (100 років біблійному фільму, 2014: 31)

(Драма Еврика, 2014: 32). За чотири місяці після виходу спрощеної версії «Фото-драми» станом на кінець 1914 року її переглянуло або прослухало, принаймні в США, понад 70 тисяч осіб (Щорічник Свідків, 2014: 173).

Також у якості додатку до «Фото-драми» був розроблений друкований посібник під назвою «Сценарій Фото-драми сотворення» (*Scenario of the Photo-Drama, 1914*). Він містив ілюстрації, показані у фільмі та коментарі до них. Цей посібник безкоштовно отримували глядачі після перегляду «Фото-драми» (Драма Еврика, 2014: 32).

Перегляд «Фото-драми» спричинив чималий резонанс і позитивні відгуки глядачів. Один пастор, переглянувши дві частини заявив: «Коли я переглянув тільки половину «Фото-драми сотворення», то вже дізнався з неї про Біблію більше, ніж після трьох років навчання в духовній семінарії». У свою чергу євреї зауважив: «Я виходжу ліпшим євреєм, ніж прийшов». Сеанс показу фільму відвідували також декілька католицьких священників та монахинь і залишили схвальні відгуки. Служитель англіканської церкви декілька разів приходив на перегляд, та приводив своїх приятелів. Окрім служителів різних конфесій на перегляд Драми приходили також вчителі недільних шкіл разом зі своїми учнями. (Християнська віра, 1998: 14). У журналі «Вартова Башта» за 15 квітня 1914 р. було відзначено великий попит на показ «Фото-драми» у містах з різних куточків США: «Нас завалюють заявками на Фото-драму. Вочевидь цього хоче вся країна». Також зазначається, що громадськість проявляє «глибокий інтерес» до цього фільму, оскільки визнала її освітню цінність, цінність естетичну (завдяки красі показаних зображень) та досить широке охоплення історії людства (*The Photo-Drama of Creation, 1914*).

До 1916 року «Фото-драма» та «Драма Еврика» були перекладені на чимало мов: вірменською,

грецькою, датсько-норвезькою, іспанською, італійською, німецькою, польською, французькою, шведською тощо (Боже Царство править, 2014: 71).

Висновки. Отже, історія появи «Фото-драми сотворення» почалася коли Чарльз Рассел, перший президент Товариства Вартової Башти, та його однодумці шукали новаторські методи поширення своїх релігійних переконань якомога більшої кількості людей. Процес підготовки «Фото-драми» розпочався у 1912 р. Дата прем'єри фільму була приуроченою наближенню 1914 р., коли, згідно інтерпретації Рассела, очікувалось встановлення панування Божого царства над землею. «Фото-драма» являла собою восьмигодинну програму, поділену на чотири частини, з використанням кольорових фото-слайдів і кадрів кіноплівки з синхронним озвученням. Увесь процес підготовки «Фото-драми» був досить трудомістким і насамперед полягав у виготовленні зображень для скляних слайдів та у відтворенні сцен з біблійних історій, які були відзняті на кіноплівку. Фільм містив огляд історії людства, охоплюючи період від створення світу до закінчення Тисячолітнього правління Христа. Скорочена версія фільму «Драма Еврика» мала в собі ту саму інформацію, однак не містила кінокадрів. Вона була компактніша за повноцінну «Фото-драму» та випускалася у трьох версіях. У той час як показ «Фото-драми» відбувався у театральних будівлях великих міст, «Драма Еврика» була розрахована для показу в невеликих приміщеннях віддалених міст та у сільській місцевості. У 1914 р. «Фото-драма» була продемонстрована для 9 млн глядачів на трьох континентах: Північній Америці, Європі та Австралії. Перегляд фільму відвідували всі верстви населення, зокрема і священнослужителі різних християнських конфесій, а також євреї. У відгуках глядачів була відзначена естетична, освітня цінність «Фото-драми» та досить широке охоплення періодів всесвітньої історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 2014 Yearbook of Jehovah's Witnesses. Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, 2014. 177 p.
2. Blot-Wellens C. "Vie(s) de Jésus: Essai d'identification et de compréhension". *Journal of Film Preservation*. 2017. No. 97. P. 17–24.
3. Creation Photo-Drama. *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1914. Vol. 35, no. 9. P. 142–143.
4. Dedication of "The Temple". *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1913. Vol. 34, no. 23. P. 354.
5. Eureka Drama a Success. *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1915. Vol. 36, no. 1. P. 5.
6. Nelson R. A. Propaganda for God: Pastor Charles Taze Russell and the MultiMedia PhotoDrama of Creation (1914). *An invention of the devil? Religion and Early Cinema* / ed. by R. Cosandey, A. Gaudreault, T. Gunning. Chemin Sainte-Foy, Québec, 1992. P. 232–257.
7. Plaza-Navas M. A. El Foto-Drama de la Creación (1914) de los Estudiantes de la Biblia. Lo que implicaba, versiones y presencia de música y sonido. Barcelona : El Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), 2016. 133 p.
8. Redeker C. F. Pastor C.T. Russell: Messenger of Millennial Hope, Distinguished Founder of the Bible Students and His Legacy. Temple City, CA : Pastoral Bible Institute, 2006. 456 p.
9. Scenario of the Photo-Drama of Creation. Brooklyn, NY : International Bible Students Association, 1914. 96 c.

10. The Eureka Drama Outfits. *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1914. Vol. 35, no. 15. P. 238.
11. The Photo-Drama of Creation. *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1914. Vol. 35, no. 8. P. 114.
12. Timeline of Greatest Film Milestones and Turning Points in Film History: The Year 1914. *Filmsite*. URL: <https://www.filmsite.org/1914-filmhistory.html>.
13. Wisdom W. M. *The Laodicean Messenger: Being the Memoirs of the Life, Works and Character of that Faithful and Wise Servant of the Most High God*. Chicago: Bible Students Book Store, 1923. 332 p.
14. Zydek F. *Charles Taze Russell: His Life and Times: The Man, the Millennium and the Message*. 2nd ed. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2009. 470 p.
15. 100 років біблійному фільму. *Вартова башта оголошує Царство Єгови*. 2014. Т. 135, № 4. С. 30–32.
16. 100-річчя кіно. *Пробудись!*. 1996. Т. 77, № 14. С. 19–21.
17. Боже Царство править!. *Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania*. 2014. 240 с.
18. «Драма Еврика» допомогла багатьом знайти біблійну правду. *Вартова башта оголошує Царство Єгови*. 2014. Т. 135, № 16. С. 31–32.
19. «Технічний шедевр». *Вартова башта оголошує Царство Єгови*. 2001. Т. 122, № 2. С. 8–9.
20. Християнська віра буде випробовувана. *Вартова башта оголошує Царство Єгови*. 1998. Т. 119, № 10. С. 10–15.
21. Щорічник Свідків Єгови 2014. *Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania*, 2014. 177 с.

REFERENCES

1. 2014 Yearbook of Jehovah's Witnesses. *Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania*, 2014. 177 p.
2. Blot-Wellens C. "Vie(s) de Jésus: Essai d'identification et de compréhension". *Journal of Film Preservation*. 2017. No. 97. P. 17–24.
3. Creation Photo-Drama. *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1914. Vol. 35, no. 9. P. 142–143.
4. Dedication of "The Temple". *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1913. Vol. 34, no. 23. P. 354.
5. Eureka Drama a Success. *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1915. Vol. 36, no. 1. P. 5.
6. Nelson R. A. Propaganda for God: Pastor Charles Taze Russell and the MultiMedia PhotoDrama of Creation (1914). *An invention of the devil? Religion and Early Cinema* / ed. by R. Cosandey, A. Gaudreault, T. Gunning. Chemin Sainte-Foy, Québec, 1992. P. 232–257.
7. Plaza-Navas M. A. El Foto-Drama de la Creación (1914) de los Estudiantes de la Biblia. Lo que implicaba, versiones y presencia de música y sonido. Barcelona : El Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), 2016. 133 p.
8. Redeker C. F. Pastor C.T. Russell: Messenger of Millennial Hope, Distinguished Founder of the Bible Students and His Legacy. Temple City, CA : Pastoral Bible Institute, 2006. 456 p.
9. Scenario of the Photo-Drama of Creation. Brooklyn, NY : International Bible Students Association, 1914. 96 c.
10. The Eureka Drama Outfits. *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1914. Vol. 35, no. 15. P. 238.
11. The Photo-Drama of Creation. *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1914. Vol. 35, no. 8. P. 114.
12. Timeline of Greatest Film Milestones and Turning Points in Film History: The Year 1914. *Filmsite*. URL: <https://www.filmsite.org/1914-filmhistory.html>.
13. Wisdom W. M. *The Laodicean Messenger: Being the Memoirs of the Life, Works and Character of that Faithful and Wise Servant of the Most High God*. Chicago: Bible Students Book Store, 1923. 332 p.
14. Zydek F. *Charles Taze Russell: His Life and Times: The Man, the Millennium and the Message*. 2nd ed. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2009. 470 p.
15. 100 rokiv bibliinomu filmu [100 years of the biblical film]. *Vartova bashta oholoshuie Tsarstvo Yehovy*. 2014. Т. 135, no. 4. pp. 30–32. [in Ukrainian]
16. 100-richchia kino [100th anniversary of cinema]. *Probudys!*. 1996. Т. 77, no. 14. pp. 19–21. [in Ukrainian]
17. Bozhe Tsarstvo pravyt! [God's Kingdom rules!]. *Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania*. 2014. 240 p. [in Ukrainian]
18. «Drama Evryka» dopomohla bahatom znaity bibliinu pravdu ["Eureka Drama" has helped many to find biblical truth]. *Vartova bashta oholoshuie Tsarstvo Yehovy*. 2014. Т. 135, no. 16. pp. 31–32. [in Ukrainian]
19. «Tekhnichniyi shedevr» ["Technical masterpiece"]. *Vartova bashta oholoshuie Tsarstvo Yehovy*. 2001. Т. 122, no. 2. pp. 8–9. [in Ukrainian]
20. Khrystyianska vira bude vyprobuvvana [Christian faith will be tested]. *Vartova bashta oholoshuie Tsarstvo Yehovy*. 1998. Т. 119, no. 10. pp. 10–15. [in Ukrainian]
21. Shchorichnyk Svidkiv Yehovy 2014 [Yearbook of Jehovah's Witnesses 2014]. *Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania*, 2014. 177 p. [in Ukrainian]